

УКРАЇНЬСКА ГЕЛЬСІНСЬКА ГРУПА

Гаджа М.В.,

*здобувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства*

Ужгородського національного університету

У даній статті охарактеризовано діяльність Української Гельсінської Групи як правозахисної організації. Визначено її внесок у захист прав людини в Україні у рамках НБСЕ (ОБСЕ) та у розвиток національного руху за незалежність України.

Ключові слова: права людини, захист прав людини, Організація з безпеки і співробітництва в Європі; Українська Гельсінська Група.

В этой статье проанализирована деятельность Украинской Хельсинской Группы как правозащитной организации. Определен её вклад в защиту прав человека в Украине в рамках СБСЕ (ОБСЕ) и в развитие национального движения за независимость Украины.

Ключевые слова: права человека, защита прав человека, Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе; Украинская Хельсинская Группа.

In the given article the activity of the Ukrainian Helsinki Group as law defence organisation is characterised. The contribution of Ukrainian Helsinki Group in the defence of the human rights in Ukraine in the frame of CSCE (OSCE) and in the development of national movement for independence of Ukraine is determined.

Keywords: Human Rights, Defence of Human Rights, Organization for Security and Co-operation in Europe; Ukrainian Helsinki Group.

Організація з безпеки і співробітництва у Європі відіграє важливу роль у захисті прав людини в Україні за міжнародним правом на регіональному рівні. Прийняття 1 серпня 1975 року в Гельсінкі Прикінцевого акта Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі [1] ознаменувало початок Гельсінського процесу, який передбачав створення постійно діючої консультативної наради – Наради з безпеки та співробітництва в Європі (далі – НБСЕ), яка з часом трансформувалася у специфічну міждержавну організацію – Організацію з безпеки та співробітництва в Європі. Відповідно до рішення Будапештської зустрічі на найвищому рівні держав – учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі [2], яка відбулася 5-6 грудня 1994 р., НБСЕ з 1 січня 1995 р. іменується Організацією з безпеки та співробітництва в Європі (далі – ОБСЕ). Відповідно до рішення цієї ж зустрічі прийнято, що перейменування НБСЕ в ОБСЕ не змінює ні характеру зобов'язань по НБСЕ, ні статусу НБСЕ та її інститутів.

Проблематика правозахисного руху в Україні, зокрема діяльність Української Гельсінської Групи, є актуальною і є предметом дослідження сучасних науковців, серед яких доцільно виокремити праці: О.Зінкевича [3] та В.Овсієнка [4]. Завданнями даної статті є: охарактеризувати діяльність Української Гельсінської Групи як правозахисної організації, визначити її внесок у захист прав людини в Україні у рамках ОБСЕ та у розвиток національного руху за незалежність України.

Першою правозахисною Гельсінською Групою на теренах СРСР була Московська Гельсінська Група чинна з 12.05.1976 року. У СРСР в 1976–1977 рр. за прикладом Московської Гельсінської Групи виникли аналогічні групи на Україні, у Литві, Грузії і Вірменії

(Українська Гельсінська група, Грузинська Гельсінська група, Литовська Гельсінська група, Вірменська Гельсінська група). Згодом Гельсінський рух вийшов за межі Радянського Союзу. Нині Міжнародна Гельсінська федерація є однією з найвідоміших і шанованих правозахисних асоціацій у світі.

Виникнення Гельсінського руху було важливим етапом розвитку правозахисного руху не тільки в СРСР, але і в усьому світі. Саме з цього часу проблема дотримання прав людини усередині будь-якої країни-учасниці НБСЕ (ОБСЕ) стає важливим фактором міжнародної політики.

Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (Українська Гельсінська Група) – правозахисна організація, заснована за ініціативою письменника і філософа Миколи Руденка, генерала Петра Григоренка – члена Московської Гельсінської Групи, громадської діячки Оксани Мешко, письменника-фантаста Олеса Бердника, юриста Левка Лук'яненка (Чернігів) 9 листопада 1976 року. Її членами-засновниками стали також мікробіолог Ніна Строката-Караванська (м. Таруса Калузької обл.), інженер Мирослав Маринович, історик Микола Матусевич, учитель Олекса Тихий (Донеччина), юрист Іван Кандиба (м. Пустомити на Львівщині). Вони підписали Декларацію Української громадської групи сприяння виконанню гельсінських угод – про її створення. Секретарем Української Гельсінської Групи (далі – УГГ) була Раїса Руденко [4].

Держави – учасниці Гельсінського процесу, підписавши 1 серпня 1975 року Прикінцевий акт НБСЕ, зобов'язувалися дотримуватися прав людини в межах Загальної декларації прав людини ООН [5] від 10 груд-

ня 1948 року. Прикінцевим актом НБСЄ передбачалося, що виявлення фактів переслідування людей за переконання віднині викликатиме юридично обґрунтовані претензії інших сторін і більше не буде трактуватися як втручання у внутрішні справи країни. Українські правозахисники вирішили скористатися цією нагодою, щоб показати світовій спільноті, що в Україні порушуються елементарні права людини і нації в цілому.

Метою УГГ було якомога ширше ознайомлення громадян України з Загальною декларацією прав людини, сприяння участі України як суверенної держави у всіх нарадах, де обговорюються проблеми виконання Гельсінкських угод. Своїм основним завданням Група вважає ознайомлення світової громадськості з фактами порушень гуманітарних статей Загальної декларації прав людини. На початку грудня 1976 р. було прийнято Меморандум №1, в якому описуються типові порушення прав людини в Україні, наводяться приклади жорстокого покарання інакодумців, подано список українських в'язнів сумління, в тому числі й у психіатричних лікарнях [6].

Усвідомлюючи, що номінальна державність УРСР є повним міфом, Група в добу краху світової колоніальної системи нагадала світові про існування поневоленої України і порушила питання про визнання її світовим півтовариством. Насамперед УГГ домагалася, щоб Україна була представлена на наступних нарадах НБСЄ окремою делегацією.

Група приймала письмові скарги про порушення прав людини в Україні і щодо українців за її межами, редавала цю інформацію в засоби масової інформації та урядам держав – учасниць Гельсінкського процесу.

Автори Декларації наголошували, що головним мотивом їхньої діяльності буде не політичний, а анітарно-правовий. Так, у Меморандумі № 1 політичності щодо України визначалася як геноцид. У другому меморандумі йшлося про формально-декларативний характер Союзу РСР та що марксистська ідеологія втрагла свою привабливість. У третьому, на прикладі долі Йосипа Терелі, йшлося про переслідування Української греко-католицької церкви і загалом віруючих. У січні – квітні 1977 року Група ухвалила 10 Меморандумів про переслідування громадян за інакомислення, зокрема, щодо Віри Лісової, родину якої тероризували обшуками; щодо Надії Світличної, яку не прописували в Києві після звільнення з ув'язнення, не приймали на роботу і погрожували новим ув'язненням – за “дармоїдство”, кілька документів на захист заарештованих 5 лютого 1977 року членів-засновників УГГ Миколи Руденка та Олекси Тихого. Меморандум № 5 під назвою “Україна літа 1977-го” був спрямований урядам країн – учасниць Белградської НБСЄ.

На підтримку УГГ 17.11.1976р. у Вашингтоні (США) за ініціативою Інформаційної служби “Смолоскип” був створений Комітет Гельсінкських Гарантій для України. О.Зінкевич про його створення повідомив 21.11.1976 р. по телефону М.Руденка, домовився з ним про співпрацю і що Комітет буде репрезентувати УГГ на Заході. Комітет очолив голова правління “Смо-

лоскипа” Андрій Зварун (Нью-Йорк), а його членами стали представники комітетів оборони українських політв'язнів у США. Вашингтонський Комітет отримав позацензурним способом від М.Руденка, О.Бердника, О.Мешко, П.Григоренка майже всі меморандуми УГГ і низку інших документів. Вони були негайно перекладені англійською мовою, доведені до відома Комісії безпеки і співробітництва в Європі, Комітету Гельсінкської комісії Конгресу США та Канадського Парламенту і розповсюджені серед західних правозахисних організацій і преси [3].

Із жовтня 1978 року у США діяло Закордонне представництво УГГ (П.Григоренко, Леонід Плющ, Надія Світлична), яке видавало щомісячний бюлетень «Вісник репресій в Україні». Матеріали УГГ видавало українською та англійською мовами видавництво „Смолоскип” ім. В.Симоненка. Вони звучали по радіо „Свобода” та інших радіостанціях. Діяльність Закордонного представництва УГГ розвивалася у двох основних напрямках: видання українською і англійською мовами пресових повідомлень про арешти і репресії в Україні; поїздки з виступами перед українською громадою в країнах Заходу, зустрічі з дипломатами, іноземною пресою, свідчення в Конгресі США [7].

Уже з грудня 1976 року почалися обшуки і допити членів УГГ. Так, 5 лютого 1977 р. за звинуваченням в антирадянській агітації і пропаганді (ст. 62 КК УРСР) за ґратами опинилися М. Руденко і О. Тихий. 23 квітня 1977 року в Києві були заарештовані М.Матусевич і М. Маринович. 8 грудня 1977 року заарештований у Києві член Групи з лютого Петро Вінс. 12 грудня 1977 року в Чернігові заарештований Л. Лук'яненко.

У 1978 – 1980 р. були репресовані майже всі члени-засновники Групи, але на їхнє місце зі впертою одержимістю йшли нові й нові люди. Так, у Групу вступили Ольга Гейко-Матусевич (14 травня 1977), Віталій Калиниченко і Василь Стрільців (жовтень 1977), 22 травня 1978 року в Групу вступив засланий у Якутію після ув'язнення В'ячеслав Чорновіл. Членами Групи стали Василь Січко (26 лютого 1978), Петро Січко (30 квітня 1978), Юрій Литвин (червень 1978) Володимир Малинкович (жовтень 1978), Михайло Мельник (листопад 1978), Василь Овсієнко (18 листопада 1978). У лютому 1979 року оголосила себе членами УГГ ціла група політв'язнів і засланих: Оксана Попович, Богдан Ребрик, о. Василь Романюк (згодом – Патріарх Володимир), Ірина Сенік, Стефанія Шабатура, Данило Шумук. У жовтні 1979 членами Групи стали Йосиф Зісельс, Зіновій Красівський, Ярослав Лесів, Петро Розумний, Іван Сокульський, пізніше Микола Горбаль (21 січня 1980), Михайло Горинь (листопад 1982) Валерій Марченко (жовтень 1983), Петро Рубан (1985). Кілька осіб працювали як її неоголошені члени (Ганна Михайленко, Стефанія Петраш, Михайло Масютко, Олесь Шевченко).

Вступ у Групу в кожному випадку був свідомим актом хоробрості й жертвності: адже оголошений її член тримався на волі лічені тижні чи місяці. Дехто працював як неоголошений член, залишаючи заяву, якою просив вважати його членом Групи з моменту арешту.

Були випадки написання наперед останнього слова, бо не було впевненості, що його вдасться виголосити на майбутньому суді.

Протиставляючи репресіям законність і легалізм, Група 14 жовтня 1977 року подала до Ради Міністрів УРСР клопотання про реєстрацію її як громадської організації й надання їй офіційного статусу. Після арешту М. Руденка нового Голову не обирали, але неформальними лідерами її були О.Бердник (до арешту 6 березня 1979 року) та О.Мешко (заарештована 13 жовтня 1980 р.).

Улітку 1978 року Група оприлюднила програмний документ “Наші завдання”, де заявила, що виходить із “засад єдності загальнолюдських і національних прав українських громадян”. Захист національних прав українців та громадян інших національностей, а також релігійних прав, був поставлений на перше місце в її діяльності.

Група захищала права євреїв на еміграцію, в особі П.Григоренка – права кримських татар, в особах П.Вінса, О.Гейко – права віруючих. Загальнодемократичні тенденції в ній представляли Л.Плющ, В.Малинкович. В окремих її документах йшлося про соціально-економічні права.

Авторський колектив, яким вважала себе Група, виявився надзвичайно продуктивним: за три перші роки, працюючи в умовах постійного ризику, він створив сотні висококваліфікованих, скрупульозно вивірених і добре зредагованих правозахисних документів, які склали б кілька томів. Це десятки Меморандумів та Інформбюлетнів про порушення прав конкретних людей. Група спиралася на широке коло людей, які допомагали збирати, писати, зберігати інформацію та передавати її за кордон.

З 1979 року КДБ розгорнув проти Групи справжню війну. Репресії проти причетних до неї набули мафіозного характеру. Україною прокотилася хвиля карних процесів проти правозахисників за цинічно сфабрикованими справами: “дармоїдство” (П.Вінс), “опір міліції” (В.Овсієнко, Ю.Литвин), “хуліганство” (Вадим Смогитель, Василь Долішній), “спроба звалтування” (М.Горбаль, В.Чорновіл), “порушення паспортного режиму” (В.Стрільців), “незаконне зберігання зброї” (П.Розумний), “виготовлення, зберігання і збут наркотиків” (В.Січко, Я.Лесів). Україна стала свого роду полігоном КДБ, де випробовувалися найбрутальніші методи. Причетних до Групи били невідомі чи міліція (П.Вінса, Ю.Литвина, В.Долішнього), жінкам погрожували звалтуванням (О.Гейко), підкидалися документи (М.Гориневі), за захист рідних ув’язнювали дружин (та ж О.Гейко-Матусевич, Р.Руденко), матерів (76-літню О.Мешко). Ніхто з членів Групи не виходив на волю: незадовго до звільнення, а то й у день звільнення щодо правозахисників фабрикували нову справу (В.Овсієнко, Ю.Литвин, М.Горбаль, В.Січко, П.Січко, Я.Лесів, І.Сокульський, О.Гейко, В.Барладяну). Тільки завдяки таким методам на початку 1980-х років удалося фактично припинити діяльність УГГ [4].

Комітет Гельсінкських гарантій для України влаштував прес-конференції у зв’язку з судами над членами

УГГ в Україні: у день суду над Миколою Руденком і Олексою Тихим – у Белграді в червні 1977 р. (організатори прес-конференції Андрій Фединський, Адам Мішталь, Андрій Каркоць були заарештовані і вислані з Югославії); у березні 1978 р. – знову прес-конференція в Белграді (її організаторів Андрія Каркоця, Бориса Антоновича і Зірку Луцьку затримано і депортовано з Югославії); у квітні 1978 р. у зв’язку з судом над Мирославом Мариновичем і Миколою Матусевичем Комітет влаштував прес-конференцію у Вашингтоні з участю П.Григоренка.

Члени Комітету Андрій Фединський, Андрій Каркоць і Олесь Хам з Аргентини були перекладачами і активними учасниками Гельсінкської конференції в Мадриді (листопад 1980 р.), у якій брали участь закордонні представники УГГ Петро Григоренко, Ніна Строката, Леонід Плющ, Володимир Малинкович та представниця Комісії людських прав Світового конгресу вільних українців Христа Ісаїв [3].

До березня 1981 всі члени УГГ були в ув’язненні, декілька в еміграції, однак Група не заявляла про свій саморозпуск. Навпаки, в неї 1982 р. як закордонні члени вступили ув’язнені естонець Март Ніклус та литовець Вікторас Пяткус.

24 члени Групи із 41 були засуджені у зв’язку з членством у Групі. Вони відбули в концтаборах, в’язницях, психіатричних лікарнях, на засланні понад 170 років. Загалом же на страсному рахунку 39 членів Групи – понад 550 років неволі. Група розплатилася п’ятьма життями: Михайло Мельник наклав на себе руки напередодні неминучого арешту 9 березня 1979 року. Чотири в’язні табору особливого режиму ВС-389/36 (селище Кучино Чусовського р-ну Пермської обл.) загинули у неволі: Олекса Тихий 5 травня 1984 р., Юрій Литвин 4 вересня 1984 р., Валерій Марченко 7 жовтня 1984 р. і Василь Стус 4 вересня 1985 р.

Гельсінкський етап дисидентства на Україні означав прийняття національним рухом правозахисних методів і форм. Ідея прав людини виявилася близькою українській неконформістській інтелігенції: для «культурників» вона була органічною, «політики» використовували мову і форму правозахисної ідеології, зрозумілі Заходу, щоб залучити більшу увагу і співчуття до українських національних проблем. УГГ основну увагу зосередила на фіксації порушень національних прав. На відміну від інших гельсінкських груп вона майже не озивалася на релігійні переслідування, на рух за соціально-економічні права. І програмний документ УГГ, і переважна більшість інших її 30 документів присвячені різним аспектам національної проблеми. Проте, група виступила на захист євангельських християн-баптистів, а також підтримувала окремі документи й звернення Московської Гельсінкської Групи [8].

В УГГ 30 грудня 1987 вступило ще шість осіб – члени редколегії журналу „Український вісник”, який оголосив себе її органом: Василь Барладяну, Богдан Горинь, Анатолій Муратов, Степан Сапеляк, Павло Скочок, Віталій Шевченко.

13 березня 1988 р. 19 членів УГГ, які були на волі та на засланні, заявили про відновлення її діяльності. Голо-

вою визнав Л. Лук'яненка, який ще був на засланні. А 7 серпня 1988 р. на мітингу у Львові було оголошено про створення на основі УГГ Української Гельсінської Спілки [4]. Проте, Українська Гельсінська Спілка (далі – УГС) мала вже переважно політичні, а не правозахисні функції. Зі складу УГС вийшли засновники усіх національно-демократичних партій, а більшість членів УГС заснували в 1990 році Українську Республіканську Партію, яка разом із Народним Рухом України, провідним лідером якого був В.Чорновіл, здійснила вагомий внесок у здобуття Україною незалежності 24 серпня 1991 року.

Отже, Українська Гельсінська Група як правозахисна організація, не дивлячись на відчайдушний спротив репресії з боку радянської влади, здійснила вагомий внесок у захист прав людини в Україні у рамках НБСЄ (ОБСЄ), зокрема: сприяла популяризації та поширенню й Гельсінського процесу та документів НБСЄ з питань прав людини у Радянській Україні, була одним із елементів формування національного руху за незалеж-

ність України, сприяла утвердженню ідей прав людини в Україні, необхідності виконання державою своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. Чимало членів УГГ стали активними політиками, зокрема, В.Чорновіл та Л.Лук'яненко, які здійснили вагомий особистий внесок у здобуття Україною незалежності 24 серпня 1991 року, при цьому у політичній риторичі вони часто обґрунтовували свою позицію положеннями документів НБСЄ з питань прав людини.

Існують перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямку, зокрема, щодо: реалізації прав людини в Україні у рамках ОБСЄ; міжнародних стандартів прав людини у рамках ОБСЄ; діяльності Української Гельсінської Спілки.

Отже, у даній статті ми охарактеризували діяльність Української Гельсінської Групи як правозахисної організації, визначили її внесок у захист прав людини в Україні у рамках НБСЄ (ОБСЄ) та у розвиток національного руху за незалежність України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Прикінцевий акт наради з питань безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. // Права людини в Україні. Вип. 21. – К., 1998. – С. 187 – 208.
- Декларація Будапештської зустрічі на найвищому рівні від 6 грудня 1994 р. // Права людини в Україні. Вип. 21. – К., 1998. – С. 327 – 337.
- Зінкевич О. Комітет Гельсінських гарантій для України [Електронний ресурс] / О.Зінкевич // Режим доступу: <http://khp.org/archive/index.php?id=1162537237>
- Овсієнко В. Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (Українська Гельсінська Група, УГГ) [Електронний ресурс] / В.Овсієнко // Режим доступу: <http://khp.org/archive/index.php?id=1162804568>
- Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // Права людини в Україні. Вип. 21. – К., 1998. – С. 31 – 36.
- Овсієнко В. Декларація УГГ, Меморандум № 1 [Електронний ресурс] / В.Овсієнко // Режим доступу: <http://khp.org/archive/index.php?id=1162387045>
- Зінкевич О. Закордонне представництво Української Гельсінської Групи [Електронний ресурс] / О.Зінкевич // Режим доступу: <http://khp.org/archive/index.php?id=1162805985>
- Захаров Є. Дисидентський рух на Україні (1954–1987) [Електронний ресурс] / Є.Захаров // Режим доступу: <http://khp.org/archive/index.php?id=1256737855>